

Інститут соціології Національної академії наук України

Хуткий Дмитро Олександрович

УДК 316.32

**КОНЦЕПТУАЛЬНА МОДЕЛЬ
СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ СИСТЕМИ СУСПІЛЬСТВ:
МАКРОСОЦІОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД**

22.00.01 – теорія та історія соціології

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата соціологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному університеті «Києво-Могилянська академія».

Науковий керівник – доктор філософських наук, професор **Хмелько Валерій Євгенович**, Національний університет «Києво-Могилянська академія», професор кафедри соціології.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор **Ручка Анатолій Олександрович**, Інститут соціології НАН України, головний науковий співробітник;

кандидат соціологічних наук **Цимбал Тарас Володимирович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, асистент.

Захист відбудеться «25» листопада 2011 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д26.229.01 в Інституті соціології Національної академії наук України за адресою: 01021, вул. Шовковична, 12, м. Київ

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту соціології Національної академії наук України за адресою: 01021, вул. Шовковична, 12, м. Київ

Автореферат розісланий «25» серпня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

С.М.Стукало

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми обумовлена тривалою дискусією у соціальних науках щодо того, чи соціальні відносини у сучасному світі є глобальними чи, навпаки, локальними, зосередженими в межах окремих суспільств чи їхніх підсистем. У формулюванні дослідників Д.Гелда й Е.Мак-Грю, вихідне питання цього проблемного поля полягає в тому, чи відбувається глобалізація – поширення глобальних сил та процесів – узагалі. Причому фахівці в галузі соціальних наук наводять аргументи як на користь тієї позиції, що соціальні процеси у світі є переважно локальними, так і на підтримку того, що соціальні процеси є переважно глобальними.

Тому більш точним, але складнішим для дослідження, є питання про те, якою мірою певні соціальні відносини є локальними, а якою глобальними. З одного погляду, в межах суспільств відбувається значна, якщо не переважаюча кількість соціальних взаємодій, навіть у тих сферах, що вважаються найбільш глобалізованими – в економіці й політиці. Наприклад, французькі соціологи Д.Мартен, Ж.-Л.Мецжер та Ф.П'єр приходять до висновку, що держави-нації залишаються дієздатними у внутрішніх економічних питаннях. Тим не менше, суспільства не є єдиними атракторами самоорганізації соціальних процесів. Як відмічає Н.Дж.Смелзер, соціальні групи всередині суспільств створюють та посилюють економічні, політичні та культурні взаємозалежності. Дослідники також виокремлюють різноманітні міжсуспільні спільності, такі як економічні чи військові союзи, регіональні об'єднання держав, культурні єдності. Наприклад, С.П.Гантінгтон обстоює позицію, що інтеграційні процеси між суспільствами все більше визначаються культурними чинниками всередині світових цивілізацій, а найбільші конфлікти між суспільствами відбуваються й відбуватимуться не так між суспільствами, як між цивілізаціями.

У макросоціології існують приклади цілісного розгляду сучасної світової системи суспільств. В одних випадках, наприклад, у Дж.В.Расела, С.К.Сандерсона це фактично здійснюється із застосуванням розробок світ-системного аналізу, який є міждисциплінарним підходом; в інших – пропонується власне макросоціологічний підхід до розгляду цієї глобальної системи, а саме у працях Г.Ленскі, М.Е.Ольсена, Т.Парсонса та Н.Дж.Смелзера. Також прикладами дійсно макросоціологічного підходу до розгляду глобальних питань сучасності є роботи М.О.Мнацаканяна та М.Н.Руткевича. Однак ці розробки виконані у загальних рисах, без детального концептуального дослідження внутрішньої будови сучасної світової системи суспільств.

Соціологічну інтерпретацію окремих аспектів сучасної світової системи суспільств здійснюють А.Г.Арсеєнко, В.М.Лукашевич, М.А.Паращевін, В.П.Степаненко, В.І.Тарасенко, М.О.Шульга.

Вагомим підходом є світ-системний аналіз, який пропонує своєрідну і водночас евристично потужну схему, акцентуючи увагу на закономірностях і реаліях сучасної світ-системи, яка визначається як капіталістична світ-економіка. Чільними теоретиками світ-системного підходу, які пропонують справді системне пояснення загальних принципів та історичної динаміки сучасної світ-системи в цілому, є Дж.Арігі, Ф.Бродель, І.Валерстайн, Д.Гарві, Б.К.Гілз, К.Чейз-Дан, А.Г.Франк, Т.Д.Хол. В українській соціології реінтерпретацію та аналіз світ-системного підходу здійснюють П.В.Кутуєв, А.М.Малюк, В.В.Танчер, А.А.Фісун.

Найбільш глобально сучасну цивілізаційну структуру людства розглядає С.П.Гантінгтон, Ю.В.Яковець і Ю.В.Павленко.

Проблематику транснаціональних процесів, чи потоків, практик на глобальному рівні досліджують А.Ападураї, У.Ганерц, С.Сасен, Л.Склер.

З позицій міждисциплінарного глобального підходу суттєві теоретичні розробки глобальних моделей здійснили М.Алброу, З.Бауман, У.Бек, М.Вотерс, Д.Гелд та Е.Мак-Грю, А.Етционі, Р.Коен та П.Кенеді, Б.Мазліш, Д.Мартен, Ж-Л.Мецжер, Ф.П'єр, А.Мартінелі, Р.Робертсон, Я.А.Скольте, Дж.Урі. Глобальні концепції також запропонували Є.Ф.Молевич, М.А.Чешков, А.Н.Чумаков.

Інколи суспільство ототожнюється із соціальною структурою, хоча для досягнення мети моделювання реальної світової системи суспільств, суспільство як її елемент точніше розглядати як реально існуючу систему, яка складається з людей, їхніх засобів до життя та усіх відношень між ними. Деякі з згаданих науковців здійснювали ґрунтовні дослідження у певному вузькому полі, яке є частиною світової системи суспільств у якомусь аспекті; інші розробляли концепції світової системи суспільств у межах одного специфічного аспекту; тільки деякі пропонували справді цілісні моделі цієї системи, але не розглядали окремі типові підсистеми чи процеси. Через це кожна праця пропонує частковий розв'язок завдання моделювання сучасної світової системи суспільств. Також тільки окремі соціологи пропонують здійснювати розгляд глобальних явищ стосовно власне суспільств, однак більше уваги приділяють порівнянням суспільств і не мають розробленого концептуального апарату аналізу світової системи суспільств. У наявних на даний момент працях не представлено цілісної концептуальної моделі, яка б відображала всі принципові складові сучасної світової системи як системи саме суспільств і давала можливість здійснювати структурне моделювання цієї системи.

Проблема дослідження полягає у суперечності між необхідністю концептуального моделювання сучасної світової системи суспільств з урахуванням її системної складності та відокремленістю або навіть протиставленні часткових концептуальних моделей, розроблених у межах різних підходів. Зокрема, у макросоціології центральною одиницею аналізу є

суспільство, у світ-системному аналізі єдиною сучасною цілісністю визнається світ-система, з позицій цивілізаційного підходу розглядається цивілізаційна структура сучасності, у глобальному підході розглядається людство як єдине ціле. При цьому дослідження транссуспільних процесів знаходяться ще більшою мірою осторонь.

Логічно поставити *дослідницьке питання*: якою є системна будова сучасної світової системи суспільств, відображена у відповідній концептуальній моделі з позицій макросоціологічного підходу? Які аспекти та рівні аналізу доцільно розрізнити? Які компоненти входять до складу сучасної світової системи суспільств у визначених аспектах? Які види відносин між цими складовими доречно вирізнити?

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація з науковими планами організації, де виконана робота, не пов'язана.

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є побудова концептуальної моделі сучасної світової системи суспільств з позиції макросоціологічного підходу.

Для досягнення мети треба розв'язати такі завдання:

- визначити ключові положення макросоціологічного підходу, які необхідні для моделювання світової системи суспільств;
- узагальнити положення обраного загальнонаукового підходу до дослідження – системного підходу;
- сформулювати макросоціологічне визначення поняття суспільства;
- розглянути макробудову суспільства;
- обрати робочу макросоціологічну типологію суспільств для розгляду множини сучасних суспільств;
- визначити поняття світової системи суспільств з позиції макросоціологічного підходу;
- окреслити часові межі сучасної світової системи суспільств;
- виявити основні аспекти аналізу сучасної світової системи суспільств;
- розглянути саморегулятивну будову сучасної світової системи суспільств;
- розглянути функціональну будову сучасної світової системи суспільств;
- з урахуванням будови сучасної світової системи суспільств у визначених аспектах розробити цілісну концептуальну модель будови сучасної світової системи суспільств.

Об'єкт дослідження – макросоціологічні теорії суспільства та сучасної світової системи суспільств.

Предмет дослідження – концепція системної будови сучасної світової системи суспільств, відображена у макросоціологічних теоріях.

Методи дослідження. У роботі використані загальнонаукові методи: порівняння (при розгляді макросоціологічних теорій), аналіз (при розгляді складових суспільства і сучасної світової системи суспільств), синтез (у формулюванні концептів), декомпозиція (у виокремленні основних підсистем суспільства і сучасної світової системи суспільств у регуляційному і функціональному аспектах аналізу), типологізація і класифікація (у розробці типології та класифікації систем, видів відносин між складовими суспільства і сучасної світової системи суспільств), аналіз і синтез теоретичних положень соціологічних концепцій та концептуальне моделювання (у побудові концептуальної моделі будови сучасної світової системи суспільств). Концептуальна модель інтерпретується як теоретична модель у вигляді системи концептів.

Оскільки світова система суспільств є складною системою, дослідження частин якої в межах кожного з підходів (наприклад, макросоціології, світ-системного аналізу, цивілізаційної парадигми, теорії транснаціональних практик, глобалістики) дає численні результати, для її адекватного розуміння необхідно поєднувати підходи та результати досліджень окремих дисциплін, і це завдання в епістемологічному сенсі дозволяє розв'язати філософський плюралізм. Оскільки цей підхід заперечує як існування єдино можливої істини, так і вичерпність будь-якого бачення дійсності, а також обґрунтовує можливість поєднання різних несуперечливих пояснень реальності, для розв'язання епістемологічних завдань у дослідженні застосовано положення філософського плюралізму.

Теоретичним підґрунтям дослідження є положення макросоціологічного підходу, а саме: екологічно-еволюційної теорії Г.Ленскі, еволюційно-матеріалістичної теорії С.К.Сандерсона, еколого-економічно-еволюційної теорії М.Е.Ольсена, теорія еволюції суспільства як системи процесів В.Є.Хмелька.

Для завдань моделювання суспільства та світової системи суспільств доцільно застосувати системний підхід, за методологією якого неможливо відкинути розгляд жодної основної підсистеми (оскільки при цьому можуть втрачатись шукані системні властивості), і який дозволяє врахувати системні властивості, які виникають у цілісній взаємодії всіх частин системи. Системний підхід застосовується у версіях системного аналізу А.В.Антонова, соціодинаміки В.Вайдліха та системної соціології А.А.Давидова.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації запропоновано епістемологічно послідовну, внутрішньо узгоджену цілісну концептуальну модель будови сучасної світової системи суспільств. Кожна важлива складова визначена у термінах системного підходу із застосуванням ключових понять макросоціології. Розроблена модель відображає основні складові сучасної світової системи суспільств у регуляційному та функціональному аспектах,

однак, зважаючи на високий рівень складності модельованого об'єкта, це моделювання виконано у найбільш загальних рисах.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у таких положеннях:

– Дістало подальшого розвитку обґрунтування доцільності застосування макросоціологічного підходу для дослідження світової системи суспільств, оскільки він надає епістемологічну можливість вивчати великі соціальні системи і тривалі соціальні процеси, включно із суспільством і світовою системою суспільств, з урахуванням їх системної складності.

– Вдосконалено узгоджений комплекс понять системного підходу, адекватний для системного аналізу та класифікації макросоціальних систем та їхньої внутрішньої будови. Зокрема, уточнено поняття системи – цілісної сукупності об'єктів і/або суб'єктів та упорядкованих відношень між ними.

– Вдосконалено цілісну концепцію суспільства як самоврядної соціальної системи, тобто соціальної системи, яка упорядковується через прескриптивні інформаційні впливи своєї керівної підсистеми. Уточнено визначення суспільства як самоврядної соціальної системи, яка складається з людей, засобів до життя людей та усіх відношень між ними.

– Вперше розроблено класифікацію функціональних сфер самовідтворення суспільства – функціональних сфер: відтворення людей, відтворення засобів до життя, відтворення соціальних відносин стосовно відтворення людей, відтворення соціальних відносин стосовно відтворення засобів до життя, відтворення життєво необхідних елементів біофізичного зовнішнього середовища, відтворення життєво необхідних елементів соціального зовнішнього середовища, відтворення життєво необхідних відношень між елементами біофізичного зовнішнього середовища, відтворення життєво необхідних відношень між елементами соціального зовнішнього середовища.

– Вперше сформульовано поняття світової системи суспільств як саморегулятивної системи суспільств, яка складається з усіх суспільств та усіх відносин між ними. Вдосконалено доведення цілісності світової системи суспільств наявністю єдиної врівноваженої системи розташування праці та інших ресурсів, функціонуванням Організації Об'єднаних Націй та характером взаємодії з глобальним довкіллям. Уточнено темпорально-просторові межі сучасної світової системи суспільств: сучасним періодом часу її існування є період з 1992 по 2011 рік, а її просторові межі окреслені простором планети Земля.

– Вперше з'ясовано принципову будову сучасної світової системи суспільств у регуляційному аспекті як єдність її саморегулятивних складових – асоціацій суспільств як саморегулятивних підсистем і суспільств як самоврядних елементів – та її саморегулятивної структури. Розроблено

типологію відносин між саморегулятивними складовими світової системи суспільств: за складом сторін відносин – міжсуспільні, міжасоціативні, між суспільствами та асоціаціями суспільств; за мірою упорядкованості відносин – неупорядковані та упорядковані; за характером взаємної корисності відносин – кооперативні, конфліктні та суперечливі.

– Вперше здійснено відображення функціональної будови світової системи суспільств як єдності її функціональних складових – функціональних підсистем трьох порядків і функціональних елементів – та її функціональної структури. Вперше виокремлено функціональні сфери самовідтворення світової системи суспільств, а саме – функціональні сфери: відтворення людей, відтворення засобів до життя, відтворення соціальних відносин стосовно відтворення людей, відтворення соціальних відносин стосовно відтворення засобів до життя, відтворення життєво необхідних елементів біофізичного зовнішнього середовища, відтворення життєво необхідних відношень між елементами біофізичного зовнішнього середовища. Типологізовано основні види відносин між функціональними складовими світової системи суспільств: за складом сторін відносин – міжелементні, міжпідсистемні, між функціональними елементами та підсистемами; за мірою упорядкованості відносин – неупорядковані та упорядковані; за характером взаємної корисності відносин – кооперативні, конфліктні та суперечливі.

– Вперше запропоновано цілісну концептуальну модель будови сучасної світової системи суспільств: обґрунтовано адекватність розрізнення чотирьох системних рівнів її будови: локального, соціетального, регіонального і глобального; доведено теоретичну доцільність виокремлення чотирьох видів її складових: першопорядкових підсистем суспільства, транссуспільних соціальних систем, окремих суспільств і асоціацій суспільств; показано доцільність розрізнення чотирьох видів відносин між її складовими: внутрішньосуспільних, транссуспільних, суспільних і міжсуспільних.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження дають можливість чітко концептуалізувати макросоціальні складові сучасної світової системи суспільств та співвідносити їх з іншими складовими. Перспективною є можливість здійснювати системне моделювання як складових сучасної світової системи суспільств, так і цієї системи в цілому. Особливо цінними є моделювання міжсуспільних відносин, взаємодій суспільств, асоціацій суспільств і транссуспільних соціальних систем. Дане дослідження відкриває перспективи комплексного розгляду функціональних підсистем як окремих суспільств, так і світової системи суспільств. Комп'ютерне імітаційне моделювання динаміки розвитку сучасної світової системи суспільств потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Матеріали дослідження застосовуються у викладанні курсів із загальної соціології, соціальної структури суспільства, макросоціології та глобальної соціології.

Особистий внесок здобувача. У статті, написаній у співавторстві з В.Є.Хмельком, особисто здобувачу належать наступні положення. Як самокеровані підсистеми сучасної світової системи суспільств логічно розглядати асоціації суспільств, а суспільства – як її самокеровані елементи. Функціональними підсистемами сучасної світової системи суспільств є функціональні підсистеми: відтворення людей як живих істот, відтворення людей як соціальних істот, відтворення харчових засобів до життя, відтворення речових засобів до життя, відтворення інформаційних засобів до життя, відтворення суспільних відношень, відтворення відношень між суспільствами і їхнім біофізичним середовищем. Функціональними елементами сучасної світової системи суспільств є першопорядкові підсистеми суспільств.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження обговорені на науково-практичних конференціях «Дні науки НаУКМА» (Київ, 2007, 2008), на VI міжнародній науковій конференції «Соціологія у (пост)сучасності» (Харків, 2008), та на секції I-го Конгресу Соціологічної асоціації України «Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей» (Харків, 2009).

Публікації. Результати роботи викладені у 4 статтях у провідних наукових фахових виданнях, у 2 тезах конференцій.

Структура дисертації. Дисертація містить вступ, 3 розділи, висновки, список використаних джерел (110 найменувань): обсяг основної частини – 170 с., 4 табл., список джерел займає 10 с.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми, зазначено зв'язок роботи з науковими темами, сформульовано мету й завдання дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення одержаних результатів, надано інформацію про особистий внесок здобувача, апробацію результатів і публікації.

У першому розділі «**Теоретичні засновки аналізу сучасної світової системи суспільств**» обґрунтовано адекватність застосування макросоціологічного підходу до моделювання сучасної світової системи суспільств, закладено методологічне підґрунтя дослідження з позицій системного підходу, сформульовано ключові поняття макросоціологічного та загальнонаукового системного підходів, які застосовуються у роботі.

У макросоціологічних теоріях Г.Ленскі та С.К.Сандерсона, світова система суспільств вважається адекватним об'єктом макросоціологічного аналізу. Крім макросоціології, розгляд світової системи суспільств відбувається у межах глобальної соціології. Однак оскільки у цій роботі досліджуються як суспільства, так і світова система суспільств, і наш підхід передбачає врахування як цілісності суспільства, так і цілісності світової системи суспільств, доцільно застосувати не глобальний, а макросоціологічний підхід.

Враховуючи те, що будова суспільства та структура процесів його відтворення найбільш переконливо проаналізовані у теорії еволюції суспільства як системи процесів В.Є.Хмелька, саме цю теорію доцільно застосувати як основну для розгляду суспільства у нашому дослідженні. Зважаючи на те, що серед зазначених макросоціологічних теорій підхід до дослідження світової системи суспільств найбільш розроблений в екологічно-еволюційній теорії Г. Ленскі, як основу макросоціологічного підходу до вивчення сучасної світової системи суспільств в у даному дослідженні доречно використати цю теорію.

Серед іноземних вчених одними з найбільш відомих системних методологів є К.Л. Берталанфі, Н.Луман, І.Прігожин, Ф.Варела та У.Матурана, С.Кауфман. В СРСР системний підхід розвивали В.Н.Садовський, А.І.Уйомов, Г.П.Щедровицький та інші. В Україні суспільство як систему процесів розглядає, наприклад, В.Є.Хмелько, а синергетичний підхід до соціальних процесів застосовує Л.Д.Бевзенко.

Оскільки одним із порівняно нових напрямів системного моделювання у соціології є комп'ютаційна соціологія, для розробки понять системного підходу доцільно орієнтуватись на розробки В.Вайдліха та А.А.Давидова, виконані у межах цього підходу. Зважаючи на те, що макросоціологічний підхід В.Є.Хмелька було визначено як зручний для наших завдань моделювання суспільства як соціальної системи, логічно застосувати й відповідні частини цього підходу.

Система визначається як цілісна сукупність об'єктів і/або суб'єктів та упорядкованих відношень між ними. Складовими системи є об'єкти і/або суб'єкти, які є частинами системи. Складовими системи можуть бути елементи системи та її підсистеми. Елемент системи найточніше визначити як складову системи, складові якої безпосередньо не впливають на будову системи. Підсистему системи можливо визначити як цілісну сукупність елементів системи та упорядкованих відношень між ними. Структура системи визначається як сукупність упорядкованих відношень між елементами системи.

Цілісність системи формулюється як наявність властивостей, які не притаманні складовим системи, але притаманні системі в цілому. Цілісність може бути визначена по відношенню до її внутрішнього середовища і стосовно

її зовнішнього середовища. Вона може бути як предметною, так і процесною. Системний аналіз доцільно здійснювати на різних системних рівнях.

На основі аналізу наявних типологій і класифікацій систем та поєднання їхніх компонентів автор приходять до висновку, що у типології систем за внутрішньосистемними властивостями суспільства є великими різноманітними складними гнучкими неповнозв'язними процесними системами, а у класифікації систем за їхнім відношенням до зовнішнього середовища в одному аспекті суспільство є відкритою динамічною саморегулятивною системою, а в іншому аспекті суспільство є соціальною системою.

У другому розділі **«Поняття сучасної світової системи суспільств»** визначено поняття суспільства як елемента світової системи суспільств у регуляційному аспекті, розглянута будова суспільства, обрана робоча типологія суспільств, сформульовано поняття світової системи суспільств з позицій макросоціологічного підходу, окреслено темпорально-просторові межі сучасної світової системи суспільств.

З огляду на те, що об'єктом дослідження є світова система суспільств, за вихідну одиницю макросоціологічного аналізу обрано суспільство. На основі аналізу сутнісних властивостей суспільство було визначено як самоврядна соціальна система, яка складається з людей, засобів до життя людей та усіх відношень між ними. За такого підходу елементами суспільства як системи адекватно вважати людей і засоби до життя людей. Для аналізу суспільства була обрана така типологія засобів до життя В.Є.Хмелька: харчові засоби до життя – предмети асиміляції, речові засоби до життя – предмети ад'юнкції, знакові засоби до життя – предмети рефлексії.

З погляду автора, соціальна структура суспільства визначається як сукупність упорядкованих відношень між усіма людьми у суспільстві. Підсистема суспільства визначена як сукупність людей, засобів до життя людей та упорядкованих відношень між ними, які утворюють певну цілісність у складі суспільства. У другому розділі також сформульовані поняття біофізичного зовнішнього середовища суспільства та соціального зовнішнього середовища суспільства. Виокремлені регуляційний та функціональний аспекти аналізу суспільства. У суспільстві були виокремлені вісім функціональних сфер самовідтворення суспільства. Також сформульовані поняття інституційної системи суспільства та соціальної інституції суспільства.

Були розглянуті макросоціологічні типології суспільства. Оскільки типологія суспільств В.Є.Хмелька повністю узгоджується із виокремленими нами функціональними сферами самовідтворення суспільства і дає можливість доволі точно розрізнити типи суспільств за даними статистики зайнятості, саме ця типологія обрана як основна для визначення типів сучасних суспільств і порівнянь між ними.

Система суспільств визначається як соціальна система, яка складається із суспільств та відносин між ними. Натомість асоціація суспільств визначається як саморегулятивна система суспільств, яка складається із кількох суспільств та відносин між ними.

Наявність єдиної врівноваженої системи розташування праці та інших ресурсів, особливості взаємодії з глобальним довкіллям, наявність та функціонування ООН є ознаками цілісності світової системи суспільств. Таким чином було обґрунтовано, що сукупність усіх сучасних суспільств у різних сферах соціального життя утворює цілісність, що обґрунтовує її розгляд як системи. Відповідно, світова система суспільств визначається як саморегулятивна система суспільств, яка складається з усіх суспільств та усіх відносин між ними.

Зважаючи на те, що загальна структура світової системи суспільств суттєво не змінилась із 1992 року, сучасним періодом часу можливо вважати період з 1992 по 2011 рік. Просторові межі сучасної світової системи суспільств окреслені простором планети Земля.

У третьому розділі **«Будова сучасної світової системи суспільств: концепція моделювання»** здійснено розрізнення двох ключових аспектів аналізу будови сучасної світової системи суспільств – регуляційного та функціонального, проаналізовано будову сучасної світової системи суспільств у цих аспектах, розроблена цілісна концептуальна модель будови сучасної світової системи суспільств.

В результаті декомпозиції сучасної світової системи суспільств за критерієм ступеню саморегулятивності її саморегулятивними підсистемами виявляються асоціації суспільств, а елементами – суспільства. Серед сучасних суспільств за типологією суспільств В.Є.Хмелька є сільськогосподарські, індустріальні, а також перехідні типи – сільськогосподарсько-індустріальні, індустріально-сільськогосподарські, індустріально-інформаційні та інформаційно-індустріальні.

У регуляційному аспекті світової системи суспільств доцільно розрізнити три типи відносин між її саморегулятивними складовими: за складом сторін відносин, за мірою упорядкованості відносин та за характером корисності відносин. Саморегулятивну структуру світової системи суспільств адекватно визначити як сукупність упорядкованих відносин між саморегулятивними елементами і підсистемами світової системи суспільств.

У функціональному аспекті світової системи суспільств було виокремлено шість функціональних сфер її самовідтворення. У цьому розділі також визначаються поняття функціональної сфери самовідтворення світової системи суспільств, функціональної підсистеми та функціональних елементів світової системи суспільств. Відносини між функціональними складовими

світової системи суспільств можливо розрізняти за складом сторін відносин, за критерієм міри упорядкованості відносин і за характером корисності відносин. Функціональна структура світової системи суспільств визначається як сукупність упорядкованих відносин між функціональними складовими світової системи суспільств.

У концептуальній моделі світової системи суспільств можливі порівняння між її аспектами. Кожна саморегулятивна складова світової системи суспільств проявляється принаймні у декількох, якщо не в усіх, її функціональних сферах. Відносини між саморегулятивними складовими світової системи суспільств можуть або характеризуватись функціональністю, або ні. Строго кажучи, субстанціальні взаємодії між компонентами світової системи суспільств коректно розглядати виключно в одних і тих же аспектах.

У третьому розділі обґрунтовано розрізнення чотирьох рівнів аналізу світової системи суспільств: локальний (субсуспільний), соціетальний (суспільний), регіональний (надсуспільний), та глобальний (світовий). Виокремлено чотири види її складових: першопорядкові підсистеми суспільства, транссуспільні функціональні системи, суспільства та асоціації суспільств. Також розглянуті чотири види відносин між її складовими: внутрішньосуспільні, транссуспільні, суспільні та міжсуспільні.

ВИСНОВКИ

Для розгляду суспільства як вихідної одиниці світової системи суспільств як основну доцільно застосувати теорію еволюції суспільства як системи процесів В.Є.Хмелька, відповідно до якої суспільство можна визначити як самоврядну соціальну систему, яка складається з людей, засобів до життя людей та усіх відношень між ними. У межах цього підходу структуру суспільства логічно концептуалізувати як сукупність усіх упорядкованих відношень між складовими суспільства, а соціальну структуру суспільства – як сукупність упорядкованих відносин між людьми відповідного суспільства.

Аналіз будови суспільства приводить до висновку, що її доцільно розглядати щонайменше у двох аспектах: у саморегулятивному аспекті за критерієм саморегулятивності, та у функціональному аспекті за критерієм специфіки процесів самовідтворення суспільства. У саморегулятивному аспекті є підстави виокремлювати саморегулятивні підсистеми суспільства – саморегулятивні системи у складі суспільства, які складаються з людей, засобів до життя людей та упорядкованих відношень між ними.

Ми дійшли висновку, що логічно виокремити вісім функціональних сфер самовідтворення суспільства: 1) відтворення людей; 2) відтворення засобів до життя; 3) відтворення соціальних відносин стосовно відтворення людей; 4)

відтворення соціальних відносин стосовно відтворення засобів до життя; 5) відтворення життєво необхідних елементів біофізичного зовнішнього середовища; 6) відтворення життєво необхідних елементів соціального зовнішнього середовища; 7) відтворення життєво необхідних відношень між елементами біофізичного зовнішнього середовища; 8) відтворення життєво необхідних відношень між елементами соціального зовнішнього середовища.

Результати аналізу у функціональному аспекті дають можливість виокремлення у межах кожної функціональної сфери відповідної функціональної підсистеми суспільства – функціональної системи у складі суспільства, яка складається з людей, засобів до життя людей та упорядкованих відношень між ними і здійснює певну функцію самовідтворення суспільства. Ці функціональні підсистеми фактично виявились інституційними системами суспільства – функціональними підсистемами суспільства, які здійснюють сукупність взаємопов'язаних специфічних функцій самовідтворення суспільства, які у свою чергу складаються з низки соціальних інституцій суспільства – функціональних підсистем суспільства, які здійснюють специфічні функції самовідтворення суспільства.

Аналіз різних підходів приводить до висновку, що для моделювання найбільш інклюзивної соціальної системи адекватно використати запропоноване в екологічно-еволюційній теорії Г.Ленскі поняття світової системи суспільств, яку коректно визначати як саморегулятивну систему суспільств, яка складається з усіх суспільств та усіх відносин між ними.

Внаслідок аналізу різних підходів до визначення темпорально-просторових меж сучасної світової системи суспільств, ми прийшли до висновку, що сучасним періодом часу її існування адекватно вважати період з 1992 по 2010 рік, а її просторові межі окреслені простором планети Земля.

Моделювання світової системи суспільств найдоцільніше здійснювати у двох аспектах: у регуляційному за критерієм ступеню саморегулятивності, та у функціональному за критерієм специфіки процесів самовідтворення суспільства.

Було з'ясовано, що саморегулятивними підсистемами світової системи суспільств є асоціації суспільств, а самоврядними елементами – суспільства. Відносини між саморегулятивними складовими світової системи суспільств бувають трьох типів: за складом сторін відносин – міжеуспільні, міжасоціативні і відносини між суспільствами та асоціаціями суспільств; за мірою упорядкованості відносин – неупорядковані та упорядковані відносини; за характером корисності відносин – кооперативні, конфліктні та суперечливі відносини.

У світовій системі суспільств було виокремлено шість функціональних сфер самовідтворення світової системи суспільств: 1) відтворення людей; 2)

відтворення засобів до життя; 3) відтворення соціальних відносин стосовно відтворення людей; 4) відтворення соціальних відносин стосовно відтворення засобів до життя; 5) відтворення життєво необхідних елементів біофізичного зовнішнього середовища; 6) відтворення життєво необхідних відношень між елементами соціального зовнішнього середовища.

Функціональні відносини адекватно типологізувати: за складом сторін відносин – на функціональні міжелементні відносини, функціональні міжпідсистемні відносини, функціональні відносини між функціональними елементами та функціональними підсистемами світової системи суспільств; за мірою упорядкованості відносин – на неупорядковані та упорядковані відносини; за характером корисності відносин – на кооперативні, конфліктні та суперечливі відносини. Цілісну функціональну структуру світової системи суспільств формує сукупність упорядкованих відносин між функціональними складовими світової системи суспільств.

Для системного аналізу і моделювання світової системи суспільств важливо, що порівняльний аналіз її компонентів необхідно здійснювати між компонентами одного онтологічного статусу та одного системного рівня. Ми прийшли до висновку, що для розгляду будови світової системи суспільств доречно розрізняти чотири рівні аналізу: 1) локальний (субсуспільний), який здійснюється в межах окремих суспільств; 2) соціетальний (суспільний), який здійснюється на рівні суспільства в цілому; 3) регіональний (надсуспільний), який здійснюється на рівні більш ніж одного суспільства; 4) глобальний (світовий), який здійснюється на рівні світової системи суспільств у цілому.

Для аналізу будови світової системи суспільств у цілому адекватно розрізняти чотири види складових: 1) першопорядкова підсистема суспільства – частково саморегулятивна підсистема суспільства, яка зазнає керування тільки з боку керівної підсистеми суспільства; 2) транссуспільна функціональна система – частково саморегулятивна соціальна система, яка складається із кількох першопорядкових підсистем суспільства, які належать більш ніж одному суспільству і зазнають керування з боку керівних підсистем більш ніж одного суспільства; 3) суспільство – самоврядна соціальна система, яка складається з людей, засобів до життя людей та усіх відношень між ними; 4) асоціація суспільств – саморегулятивна система суспільств, яка складається із кількох суспільств та відносин між ними.

Порівняльний аналіз обох аспектів світової системи суспільств виявив, що відносини між складовими світової системи суспільств в межах одного чи між двома аспектами можуть бути одного з чотирьох видів: 1) внутрішньосуспільні відносини – відносини, які відбуваються всередині суспільства; 2) транссуспільні відносини – відносини, які перетинають межі суспільств; 3) суспільні відносини – відносини, які відбуваються на рівні

суспільства в цілому; 4) міжсуспільні відносини – відносини, які відбуваються між суспільствами.

В цілому, розроблена концептуальна модель будови сучасної світової системи суспільств адекватно відображає компонентний склад і структуру цієї найбільш інклюзивної соціальної системи і дає можливість застосувати цілісну внутрішньо узгоджену модель для більш детального концептуального та подальшого математичного моделювання сучасної світової системи суспільств принаймні в окреслених ключових аспектах і на чотирьох системних рівнях.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. *Хуткий Д.О.* Криза суспільства чи світової системи суспільств / Д.О. Хуткий // Вісник Львівського університету. Серія соціологічна. – 2010. – Вип. 4. – С. 217-224.
2. *Хуткий Д.* Макросоціологічний підхід до виокремлення основних підсистем сучасної світової системи суспільств / Дмитро Хуткий, Валерій Хмелько // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 42-54.
3. *Хуткий Д.О.* Світ-система та світова система суспільств: порівняння теоретичних моделей / Д.О. Хуткий // Наукові записки НаУКМА. – 2007. – Т. 70 (Соціологічні науки). – С. 8–12.
4. *Хуткий Д.О.* Сучасна глобальна соціальна система: макросоціологічний підхід та світ-системний аналіз / Д.О. Хуткий // Наукові записки НаУКМА. – 2006. – Т. 58 (Соціологічні науки). – С. 17-21.
5. *Хуткий Д.* До питання саморегулятивної будови сучасної світової системи суспільств / Дмитро Хуткий // Соціологія в ситуації соціальних невизначеностей: Тези доповідей учасників I Конгресу Соціологічної асоціації України. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – С. 63.
6. *Хуткий Д.* Основні елементи сучасної світової системи / Дмитро Хуткий // Соціологія у (пост)сучасності. Збірник наукових тез учасників VI Міжнародної конференції студентів та аспірантів. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – С. 327-328.

Хуткий Д.О. Концептуальна модель сучасної світової системи суспільств: макросоціологічний підхід. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології. – Інститут соціології Національної академії наук України. – Київ, 2011.

У дисертації здійснено розгляд сучасної світової системи суспільств з позицій макросоціологічного підходу із застосуванням системної методології. Вдосконалено концептуальний апарат системного підходу. Виконано

послідовний аналіз будови суспільства та уточнено визначення понять його основних складових. Сформульовано поняття світової системи суспільств і окреслено її темпорально-просторові межі. Здійснено теоретичне моделювання сучасної світової системи суспільств у регуляційному та функціональному аспектах аналізу, розроблена цілісна концептуальна модель сучасної світової системи суспільств.

Ключові слова: макросоціологія, соціальна система, суспільство, концептуальна модель, регуляційна структура, функціональна структура, сучасна світова система суспільств.

Хуткий Д.А. Концептуальная модель современной системы обществ: макросоциологический подход. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.01 – теория и история социологии. – Институт социологии Национальной академии наук Украины. – Киев, 2011.

В диссертации рассмотрена современная мировая система обществ с позиций макросоциологического подхода с применением системной методологии. Усовершенствован концептуальный аппарат системного подхода. Проведен последовательный анализ строения общества и уточнены определения понятий его основных составляющих. Сформулировано понятие современной мировой системы обществ и очерчены ее темпорально-пространственные границы. Осуществлено теоретическое моделирование современной мировой системы обществ в регуляционном и функциональном аспектах анализа, разработана концептуальная модель современной мировой системы обществ.

Ключевые слова: макросоциология, социальная система, общество, концептуальная модель, регуляционная структура, функциональная структура, современная мировая система обществ.

Khutkyu D.O. Conceptual Model of the Modern World System of Societies: Macrosociological Approach. – Manuscript.

Thesis for Candidate's Degree in Sociology, specialization 22.00.01 – Theory and History of Sociology. – Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine. – Kyiv, 2011.

The modern world system of human societies is explored in the dissertation from macrosociological approach with the use of systems methodology. The conceptual apparatus of systems approach is perfected. The constitution of society is analyzed consistently; its major components are better defined. The notion of world system of societies is formulated; its temporal-spatial boundaries are defined. The theoretical modeling of the modern world system of societies in regulational and

functional aspects of analysis is accomplished. The integral conceptual model of the modern world system of societies is elaborated.

The author compares key modern macrosociological approaches to analysis of the modern world system of societies and argues that the most useful for accomplishment of the stated goal is V.Khmelko's theory of evolution of society as system of processes. In this theory society is viewed as self-governed social system, consisting of humans, their means of living and all relations between them.

The concepts of system, wholeness, system constitution, subsystem, element, system structure, system levels, system boundaries and system environment are specified. The author elaborates a typology of systems by criteria of size, variety, complexity, flexibility, wholeness and intrasystem autonomy. A classification of systems in two aspects is developed too.

Society is analyzed in regulational and functional aspects. Constitution of society in these aspects is revealed. The eight functional spheres of society are decomposed – functional spheres: of reproduction of humans, of reproduction of means of living, of reproduction of social relations concerning reproduction of humans, of reproduction of social relations concerning reproduction of means of living, of reproduction of essential elements of biophysical environment, of reproduction of essential relations between elements of social environment.

Different approaches to study of world system of societies, including macrosociology and world-systems analysis are compared. The author comes to conclusion that the most adequate approach to modeling of world system of societies considering its wholeness as a system and systems qualities of societies is macrosociological approach. The world system of societies is conceptualized as self-regulated system of societies consisting of all societies and all relations between them.

Different views on specification of temporal-spatial boundaries of the modern world system of societies are discussed. The author comes to conclusion that its temporal boundaries spread from 1992 to 2011 year and spatial boundaries are limited by the planet Earth.

Various approaches to selection of aspects of analysis of world system of societies are analyzed. The author argues that it is reasonable to view the world system of societies in the regulational and functional aspects of analysis. It is proved that associations of societies are subsystems and societies are elements of the world system of societies in regulational aspect of analysis. The author conducts decomposition of the world system of societies in functional aspect of analysis and distinguishes six functional spheres of self-reproduction of the world system of societies: reproduction of humans, reproduction of means of subsistence, reproduction of social relations concerning reproduction of humans, reproduction of social relations concerning reproduction of means of subsistence, reproduction of

essential elements of biophysical environment, reproduction of essential relations between elements of social environment.

The author demonstrates that the most relevant levels of analysis of the modern world system of societies are local (subsocietal), societal, regional (supersocietal), and global. Four types of components are the most adequate for analysis of the modern world system of societies: first-level subsystems of societies, transsocietal social systems, societies, and associations of societies. As a result of comparative analysis of the two aspects of the modern world system of societies four types of relations between its components were specified: intrasocietal, transsocietal, societal, and intersocietal relations.

In general the author elaborates a coherent conceptual model of the modern world system of societies and opens possibilities for the subsequent more detailed conceptual and computational modeling in the two aspects and on the four levels of analysis.

Key words: macrosociology, social system, society, conceptual model, regulational structure, functional structure, the modern world system of societies.

Підписано до друку «17» червня 2011 р. Формат 60x84 1/16.
Гарнітура «Таймс». Папір офсетний №1. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. ____ Облік.-вид. арк. ____.
Наклад 100 прим. Зам. № _____

Університетське видавництво «Пульсари»

Адреса видавництва:

04071, Київ-71, вул. Межигірська, 7/16д.

Тел. (044) 425-12-75, 425-04-88.

e-mail: mail@pulsary.com.ua <http://www.pulsary.com.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців,
виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції,
серія ДК № 585 від 05.09.2001 р.